

**«СПОГАДИ ПРО МИНУЛЕ...» Ю.Г. ПОЛІЩУКА
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА**

У статті розглядається історія написання Ю.Поліщуком «Спогадів про минуле...», питання їх збереження, а також висвітлення на сторінках «Спогадів...» історичного минулого Черкащини.

У 2001 році до черкаських істориків потрапив рукопис праці, присвяченої історії села Колодистого на Черкащині під назвою «Спогади про минуле. Нариси по історії села Колодистого Тальнівського району Черкаської області» [1]. Ця праця, незважаючи на задекларований у назві історично-краєзнавчий характер роботи, відзначається тематичною широтою свого змісту. Крім послідовного викладу інформації про події у відповідному селі, рукопис містить дані про побут та економічну і політичну культуру селянства ХІХ ст. – 1940-х років. Останнє і зумовило до нього професійний інтерес черкаських істориків-аграрників та усвідомлення необхідності його опублікування. Однак, недостатні фінансові можливості наукової громадськості стали перешкодою оперативного вирішення цього питання.

Між тим, відкриття науковцями названого джерела послужило поштовхом до його аналізу в науковій літературі. Свій інтерес до рукопису виявив Ю.П. Присяжнюк, розглянувши його зміст у руслі антропологічного підходу. Він констатував, що «для дослідника соцієнтальної психіки, психокультури, зібраний матеріал значною мірою унікальний», і на основі аналізу ряду фрагментів тексту показав його потенціал у дослідженні ментальності селянства. Розглянув Ю.П. Присяжнюк і деякі загальні питання використання «Спогадів ...» Ю.Г. Поліщука як історичного джерела [2]. Водночас відсутність у науковій літературі вичерпної характеристики цього документа зумовлює необхідність його подальшого джерелознавчого опрацювання. Мета представленої розвідки – дати цілісну історико-джерелознавчу характеристику праці Ю.Г. Поліщука і таким чином познайомити наукову громадськість з усіма потенційними можливостями цього джерела для дослідження широкого комплексу проблем історії українського селянства.

Рукопис праці «Спогади про минуле. Нариси по історії села Колодистого Тальнівського району Черкаської області» в машинописному варіанті, який походить від її автора – Ю.Г. Поліщука, існує в декількох (очевидно, у трьох) примірниках, які знаходяться у селі Колодистому. Примірник, з яким довелося ознайомитися, був люб'язно наданий у тимчасове користування студентом Черкаського національного університету Андрієм Савранським (нині – вчитель Колодиської загальноосвітньої школи – І.Ф.) за згодою мешканця названого села, власника рукопису, вчителя географії І.В. Поліщука. З цього екземпляру зроблена копія, яка зберігається у громадській організації істориків селянства і сільського господарства Черкащини – Науковому товаристві істориків-аграрників, а саме в Секції соціальної активності сільського населення.

Примірник, що потрапив до черкаських істориків, зберігся не в повному обсязі. Свідчення останнього – вирвані сторінки із зшитку рукопису. Збережений текст складається з двох нумерованих та 28-ми нумерованих сторінок і обривається на подіях війни 1941–1945 років. У початковому вигляді праця, очевидно, висвітлює події до 1950-х, а, можливо, й 1960-х років включно.

Час і місце написання роботи не відомі. Очевидно, вона була завершена після 1968 року, який згадується в минулому часі. Авторство праці вказано у тексті і підтверджується за інформацією мешканців села Колодистого. Автор рукопису – Поліщук Юхим Гордійович, будучи уродженцем названого села, тривалий час у ньому не проживав. Однак він пильно цікавився історією рідного села і цілеспрямовано збирав матеріали для створення своєї праці. «Спогади ...» написані після досить ґрунтовної підготовчої пошукової роботи. Автор збирав свідчення очевидців – «багатьох старих людей», у тому числі й тих, хто пам'ятав часи до 1861 року. Дані, якими користувався Ю.Г. Поліщук, були як усного походження – від мешканців, «з якими доводилось по довгу вести бесіди», так і писемного характеру. Автор згадує спогади свого батька, «які були ним записані», а також спогади, що «колись писали грамотні люди до мене». Користувався автор і власними спостереженнями та використовував «деякі історичні матеріали, які ... міг прочитати», зокрема з Уманського краєзнавчого музею [1, С.1–2 н., 2].

«Спогади про минуле ...» Ю.Г. Поліщука не передбачалися для надрукування та широкого оприлюднення. Праця, за словами автора, створена «для своїх дітей і внуків» та «родичів і друзів». Написане, за словами Ю.Г. Поліщука, «вважати ... як історію не можна». У результаті маємо зафіксований характер сприйняття автором історичного минулого, при цьому він не обтяжений політико-кон'юнктурними впливами. Ю.Г. Поліщук не намагався підлаштовувати зміст до сторонніх оцінок. Не випадково у своїй праці він зазначив: «... Я хотів писати тільки правду, а тому може не всім і сподобатись написане. Я виклав факти так, як я їх сприймав сам і, частково ті, від кого я їх записав» [1, С.1–2 н.].

У тематичному плані «Спогади про минуле ...» Ю.Г. Поліщука несуть відомості з таких питань.

Праця дає уявлення про селянський побут ХІХ – початку ХХ ст. і почасти навіть ХVІІІ ст. Відображено технологічне оснащення землеробських господарств та цикли господарських робіт, систему збуту селянами своєї продукції, відносини найму, порядок стягнення податків, використання дитячої праці, специфіку економічного життя на селі в умовах світової війни і революції – за часів, коли «земля почала давати половинні врожаї». Представлені дані щодо ситуації у 1920-х роках, зокрема, рівень товарності селянського господарювання, проблеми малоземелля та створення товариств спільного обробітку землі. Також подано цікаві відомості з життя колгоспів епохи 1930-х років. Зміст рукопису дає уявлення про виробничу дисципліну, ставлення і мотивацію до праці колгоспників, методи організаційного впливу на селян з боку голів правління тощо.

«Спогади про минуле...» Ю.Г. Поліщука несуть відомості про культурні особливості селянства. Зміст рукопису прямо й опосередковано показує ряд елементів ціннісних орієнтацій українських хліборобів у сфері економічного життя. Вони проступають крізь наведені автором яскраві сюжети землеробського життя: пияцтва на обжинках, дикого розграбування майна та перерозподілу землі в роки революції із застосуванням хабарництва та убивств, стійких традицій неприязні між колишніми державними і панськими селянами тощо. Представлені й інші особливості селянської культури.

Праця відображає ставлення селян до освіти. Зокрема, містить дані про категорії селян, які посилали дітей до школи, та високий рівень освітньої підготовки в сільських навчальних закладах. Наводяться випадки добровільного утримання селянами вчителів.

«Спогади про минуле...» відкривають досить широку панораму політичного життя на селі. Остання містить відомості, які можуть служити з'ясуванню специфіки політичної культури, орієнтацій та поведінки селянства у громадсько-політичній сфері. Зокрема, відображені особливості селянського самоврядування та діяльності сільських властей у період ХІХ – початку ХХ ст. Головними його рисами, за даними рукопису Ю.Г. Поліщука, були зловживання і жорстокість сільських властей і, як наслідок, широка практика могоричування у стосунках з посадовцями та випадки самосуду населення над представниками влади. Цікаві відомості представлені щодо функціонування органів самоврядування: характер голосування, логіку мислення, яку використовували селяни для встановлення політичної дієздатності потенційних кандидатів тощо.

У роботі проілюстровано ставлення селянства до різних режимів влади в роки революції та громадянської війни. Зокрема, подано дані про опір політиці гетьмана Павла Скоропадського. Показана і реакція селян на прихід до влади Симона Петлюри. Чимало місця відведено специфіці формування на селі більшовицьких сил, наведені риси характеру сільських радянських активістів часів революції та ставлення до радянської політики селян загалом. При цьому приділена увага проблемі проходження селянами служби в лавах Червоної Армії.

«Спогади про минуле...» містять дані й щодо діяльності формувань вільного козацтва. Автор подав відомості стосовно соціального походження козаків, їх зовнішнього вигляду, ідеологічних настроїв та боездатності.

У «Спогадах...» констатовано перелом у настроях селянства після революції. За наведеними даними, відбувався спад політичної активності серед землеробів, мала місце переорієнтація їхньої уваги на вирішення господарських проблем. Водночас ілюструється розчарування революцією з боку по-більшовицькому орієнтованих селян, що було викликане політикою непу та неконтрольованістю з боку радянської влади ситуації в сільській місцевості, збереженням землеволодіння «куркулів». Рукопис містить дані щодо боротьби за контроль над сільрадою між різними прошарками селянства, про зловживання сільських посадових осіб з числа «хазяїв і карних злочинців», які «вимагали горілки і грошей» і «катували до смерті». При цьому автор зупиняється на настроях

і соціальній активності селянської молоді і показує виникнення комсомольської організації. Не оминув увагою Ю.Г. Поліщук і голод початку 1920-х.

Зацікавлення викликають і відображені у праці настрої селянства під час Великої Вітчизняної війни. Наведені приклади патріотизму і героїзму сільських мешканців і водночас показано дезертирство, ухиляння від призову до збройних сил, небажання воювати, діяльність партактиву у военний період, у тому числі й такі явища, як «боягузтво, розгубленість» і бездіяльність партійних активістів. На жаль, текст рукопису щодо подій війни значною мірою знищений. Можливо, останнє виникло внаслідок невдоволення певної частини читачів змістом праці.

«Спогади про минуле...» добре відображають погляди автора праці – Ю.Г. Поліщука – на політичне життя, а разом з тим можуть ілюструвати і характер політичної свідомості людей радянської доби загалом. Як зазначалося вище, в силу свого призначення зміст рукопису не зазнав впливів зовнішніх політико-кон'юнктурних факторів і тому містить невимушені оцінки радянського минулого 1920-х – 1930-х років, відображає ставлення до засадничих принципів суспільного буття тієї епохи. Свідченням щирості у висвітленні автором своїх позицій є сміливість, з якою він говорить про зазвичай замовчувані в радянські часи теми. «Спогади про минуле...» не оминули «справжнього голоду» 1932–1933 років, позитивні наслідки діяльності «Просвіти», варварські дії «надто «лівих» керівників» щодо могили В.М. Доманицького та репресії 1930-х років.

Село Колодисте – батьківщина відомого українського національного діяча, історика і літературознавця, кооператора Василя Миколайовича Доманицького. Постаті Доманицького «Спогади про минуле...» відводять багато місця. Тут подані дані про родину діяча, відносини в ній, її майновий стан. Показано ставлення селян до Василя Миколайовича, його політичні уподобання, проведення ним кооперативної роботи та її вплив на соціально-економічне становище селян. Відомості, наведені Ю.Г. Поліщуком, дещо розширюють і уточнюють відомі в науковому обігові матеріали про життя й діяльність В.М. Доманицького.

Зрештою, «Спогади про минуле...» дають докладні відомості про село Колодисте, включаючи природні умови, топоніміку, походження прізвищ його мешканців, особливості мови, національний і соціальний склад, процеси трансформації становища дворянських і селянських родин. Без сумніву, праця Ю.Г. Поліщука заслуговує на поважне місце серед історико-краєзнавчої літератури.

Як історичне джерело, рукопис «Спогади про минуле. Нариси по історії села Колодистого Тальнівського району Черкаської області» містить деякі недостовірні дані. Так, не відповідають дійсності відомості про виникнення перших споживчих товариств в Україні, використання тракторів у сільському господарстві та інші. Однак фактологічні похибки цієї праці досить помітні для професійного історика, і, не становлячи в тематичному плані особливого інтересу, не впливають на загальну джерелознавчу цінність рукопису.

Історики українського селянства, етнографи і краєзнавці можуть ефективно використати «Спогади про минуле...» Ю.Г. Поліщука у процесі розробки широкого спектру проблем. На жаль, входження джерела до наукового обігу

_____ *Фареній І.А. «Спогади про минуле...» Ю.Г. Поліщука як джерело з історії...*

стримується відсутністю його археографічного освоєння. Однак є підстави стверджувати, що з часом це питання знайде своє вирішення.

Література

1. Поліщук Юхим Гордійович. Спогади про минуле. Нариси по історії села Колодистого, Тальнівського району, Черкаської області. – Рукопис. [б.м.][б.д.]. – 2 н. арк. + 28 арк.

2. *Присяжнюк Ю.П.* «Нариси по історії села Колодистого, Тальнівського району, Черкаської області» Ю.Г.Поліщука як джерело дослідження історії українського селянства ХІХ – першої половини ХХ ст. (антропологічний підхід) / Ю.П. Присяжнюк // Український селянин. Зб. наук. праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 14–16.

МЕТАМОРФОЗИ ТОВАРО-ГРОШОВИХ ЗНАКІВ У ПРИКРАСАХ ДОІСТОРИЧНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню традицій використання монет у якості прикрас на території України.

При розвитку мінової торгівлі на початку доби заліза (I тис. р. до н.е.) та відокремленні землеробства від скотарства племенам, що заселяли територію сучасної України, все важче ставало користуватися обміном товару на товар. Виникла необхідність появи товару-посередника, який охоче брали б на обмін власники всіх інших товарів. Подальший розвиток людства, поділ праці та розширення міжнародних зв'язків утворили товаро-гроші: їх необтяжливо було носити при собі, можна довго зберігати, нагромаджувати, ховати, час від продажу до купівлі міг бути необмеженим. Та головне, що цей товар міг ділитися на однорідні частини, які не змінювали при цьому своєї купівельної спроможності, що особливо було зручно при здійсненні дрібних торгівельних операцій [1, 12–17].

Багато вчених дотримується думки, що черепашки були одними з перших визнаних людством предметів, із появою яких обмін товару перетворився на купівлю-продаж. Серед них помітно вирізняються *каурі* (сиргеа монета, сиргеа пантеріна), батьківщиною яких є порівняно відлюдний невеличкий район Мальдівських та Лаккадівських островів, звідки вони поширилися в ролі товаро-грошей майже на весь Євразійський континент [2, 105]. Їх знали народи Азії та Африки, їх знаходять у руїнах стародавніх держав (Китай, Індія, Японія, Єгипет), у скіфських та слов'янських курганах (давньоруські писемні джерела донесли до нас тогочасні народні назви каурі – *ужовка*, *жуковина*, *жерновок*, *змійна голова* (за формою черепашка нагадує голову вужа)), на берегах Балтійського моря та в багатьох похованнях давніх народів Європи. Розрахункова система була приблизно такою: «мішок», що містив 20 тисяч каурі, поділявся на 10 «голів», кожна з яких складалася з 50 «шнурів». «Шнур» – це мотузка, на яку нанизано 40 черепашок, що для зручності носилися на шиї як прикраса, яку при потребі можна було обміняти на товар [3, 22].

Метаморфози грошей у прикраси та навпаки зустрічаються в усіх народів світу. Так, наприклад, в північноамериканських індіанців-алгонкінів довгий час грошима (міновими одиницями) слугували шкіряні ремінці *вампум* (wampum), на які геометричними візерунками нанизувалися черепашки циліндричної форми [4, 41]. Вампум був не лише оздобою – це був почесний знак племені, а вампум вождя був символом його влади. На заході України й до сьогодні зустрічаються дещо подібні речі, що називаються *терданами*, *дробинками* чи *силянками* (від зах.-укр. «силити, насилувати» – ‘нанизувати’). Цю прикрасу у вигляді стрічки виплітають із дрібних кольорових намистинок чи бісеру на волосяній або шовковій основі і зв'язують стрічками ззаду на шиї. Орнамент може бути лише